

MEDIATA'LIM TARIXI VA NAZARIY ASOSLARI

Djumanov Xojiakbar Dospulatovich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mediata'limning rivojlanish tarixi, mediata'limning nazariy asoslari, mediata'limning ahamiyati, konseptual jihatlari o'rganilgan va tahlil qilingan. Mediata'limning ahamiyati yuqoriligi, ayniqsa, 21-asr axborot asrida yoshlarda mediamadaniyati va mediasavodxonligini shakllantirish va mediadan to'g'ri foydalanishning dolzarbligi, binobarin, mediata'limni tashkil etish soha olimlarining fikr-mulohazalari asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, mediamadaniyati, mediasavodxonligi.

Mediata'lim kontseptsiyasi birinchi marta 1930-yillardan boshlab Angliya, Avstraliya, Janubiy Afrika, Kanada va Amerikada ishlab chiqilgan va Gollandiya, Italiya, Gretsiya, Avstriya va Shveytsariya kabi davlatlar tomonidan katta qiziqish bilan davom ettirilgan. U ommaviy axborot vositalarining yomon ta'siri ostida qolgan odamlarni himoya qilish uchun ta'lim vositasi sifatida yaratilgan. 1968 yilga kelib tanqidiy pedagogika kontseptsiyasi rivojlanishi bilan mediata'limga bo'lgan talab ortgan.¹

20-asrning 60-yillaridan boshlab dunyoning yetakchi mamlakatlari pedagogika fanida maktab o'quvchilari va talabalarga mediamadaniyat olamiga yaxshiroq moslashishga, ularning tilini o'zlashtirishga yordam beradigan media ta'limning o'ziga xos yo'nalishi ommaviy axborot vositalari, ommaviy axborot vositalari matnlarini tahlil qila olish va hokazo shakllandi. XX asrning 90-yillarida media-ta'limi Kanada va Avstraliyadagi barcha o'rta maktablarda (1-sinfdan 12-sinfgacha) ta'limning majburiy tarkibiy qismiga aylandi. Media ta'limi Buyuk Britaniya maktablarida ona tili darslariga birlashtirilgan bo'lib, bu yerda, masalan, har yili 25 000 o'rta maktab o'quvchilari va 8 000 universitet talabalari yakuniy imtihonlari uchun media kursini tanlaydilar. Shu bilan birga, Amerika ommaviy axborot vositalarining kengayishi ko'plab mamlakatlarda media-ta'limning jadal rivojlanishiga ta'sir qilar ekan, cheksiz OAVlarining salbiy ta'sirini kamaytirish uchun ko'plab Yevropa OAV o'qituvchilari chet eldagi ommaviy madaniyat ta'siriga qarshi turishga yordam berish uchun o'quvchilarning "tanqidiy fikrlashlarini" rivojlantirdilar.²

¹Barnes C., Flanegen B., Corcoran F., O'Neill B., Critical Media Literacy in Ireland, 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1326>

²Федоров А.В. Медиаобразование: история и теория. М.: МОУ "Информация для всех", 2015. – С. 5.

Mediata'limning ahamiyati va qo'llab-quvvatlashi YUNESKO qaror va tavsiyalarida bir necha bor qayd etilgan. YUNESKOning 2002 yilgi tavsiyalarida ta'kidlanishicha, "mediata'limi har bir mamlakat fuqarosining so'z va axborot erkinligiga bo'lgan asosiy huquqining bir qismi bo'lib, demokratiyani qo'llab-quvvatlashga hissa qo'shadi. Turli mamlakatlarda media-ta'limning yondashuvlari va rivojlanishidagi farqlarni e'tirof etgan holda, uni imkon qadar milliy o'quv dasturlari doirasida, shuningdek, insonning butun hayoti davomida qo'shimcha, norasmiy ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash doirasida joriy etish tavsiya etiladi".¹

Rossiya pedagogik entsiklopediyasida media-ta'lim pedagogikaning "ommaviy aloqa shakllarini (matbuot, televidenie, radio, kino, video va boshqalar)ni o'rganishni targ'ibqiluvchiyo'nalish sifatida belgilaydi. Mediata'limning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: yangi avlodni zamonaviy axborot sharoitida hayotga tayyorlash, turli xil ma'lumotlarni idrok etish, insonni uni tushunishga o'rgatish, uning psixikaga ta'siri oqibatlarini anglash, texnik vositalardan foydalangan holda muloqotning og'zakibo'lmagan shakllariga asoslangan muloqotqilish usullarini o'zlashtirish", dep ko'rsatib o'tilgan.²

Oksford entsiklopediyasi media-ta'limni "media yordamida an'anaviy o'rganishdan farq qiladigan ommaviy axborot vositalarini o'rganish" deb ta'riflaydi. Mediata'lim mediamatnlar qanday yaratilishi va tarqatilishi haqidagi bilimlar bilan ham, ularning mazmunini sharhlash va baholash bo'yichatahliliy ko'nikmalarnirivojlantirish bilan ham bog'liq. Ommaviy axborot vositalarini o'rganish (media studies) odatda OAV matnlarini yaratish bo'yicha amaliy ishlar bilan bog'liq. Mediata'lim ham, media o'rganish ham mediasavodxonlik (media literacy) maqsadlariga erishishga qaratilgan".³

Tadqiqotchi Silverblatt mediasavodxonlikning 5 ta asosiy tamoyilini belgilaydi: (1) ommaviy axborot vositalarining jamiyatga ta'sirini tushunish, (2) ommaviy axborot vositalarini madaniyatni tushunish uchun manba sifatida ko'rish, (3) ommaviy kommunikatsiya mexanizmlarini tushunish, (4) ommaviy axborot vositalari xabarlarini tahlil qilish va muhokama qilish strategiyalari va (5) bularning barchasi natijasida media mazmunini talqin qilish va idrok etish qobiliyatini oshirish".⁴

Eng nufuzli media-pedagoglardan biri va media nazariyotchilaridan biri L. Masterman zamonaviy dunyoda media-ta'limning ustuvorligi va dolzarbligining yettita sababini asoslab berdi:

¹ UNESCO. The Seville Recommendation. In: Youth Media Education. Paris: UNESCO, 2002.

² Manba: Федоров А.В., Состояние медиаобразования в мире: мнения экспертов. Журнал «Медиаобразование», № 1/2007. – С. 44.

³ Dorr A. Media Literacy. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Eds. N.J. Smelser & P.B. Baltes. Oxford, Vol. 14/2001, pp.9494-9495.

⁴ Silverblatt A. Media Literacy. Keys to Interpreting Media Messages. London: Praeger, 1995, p.36.

1. Ommaviy axborot vositalaridan foydalanishning yuqori darajasi va zamonaviy jamiyatlarning ommaviy axborot vositalari bilan to‘yinganligi.
2. Ommaviy axborot vositalarining mafkuraviy ahamiyati, ularning tarmoq sifatidagi auditoriya ongiga ta’siri.
3. Ommaviy axborot vositalarida axborot hajmining tez o‘sishi, uni boshqarish va tarqatish mexanizmlarini kuchaytirish.
4. Asosiy demokratik jarayonlarga ommaviy axborot vositalarining kirib borish intensivligi.
5. Vizual aloqa va axborotning barcha sohalarda ahamiyatini oshirish.
6. Maktabo‘quvchilarini / talabalarni kelajak talablarini qondirishga qaratilgan holda tayyorlash zarurati.
7. Axborotni xususiylashtirishning milliy va xalqaro jarayonlarini oshirish.¹

Tadqiqotchilar A.S.Amonova, N.B.Qobulovalarning yozishicha, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘qitish va o‘rganish jarayonida multimediao‘llash vositalarining ba’zi afzalliklari quyidagicha umumlashtiriladi:

1. Mavhum tushunchalarni aniq tarkibga aylantirish qobiliyati
2. Cheklangan vaqt ichida katta hajmdagi ma’lumotlarni kamroq harakat bilantaqdim etish qobiliyati
3. Qobiliyatli o‘quvchilarning o‘rganishgabo‘lganqiziqishini rag‘batlan-tirish
4. O‘qituvchiga o‘quvchilarning ta’limdagi pozitsiyasini bilish qobiliyatini beradi.²

Media ta’limni quyidagi asosiy yo‘nalishlarga bo‘lish mumkin: 1) matbuot, radio, televideniye, kino, video va internet olamidagi bo‘lajak mutaxassislar – jurnalistlar, muharrirlar, rejissyorlar, prodyuserlar, aktyorlar, operatorlar va boshqalarni mediatarbiyalash; 2) oliy o‘quv yurtlari va pedagogika institutlaridagi bo‘lajak o‘qituvchilarning media madaniyati kurslarida oliy o‘quv yurtlari va maktablar o‘qituvchilarining malakasini oshirish jarayonida media-ta’lim; 3) oddiy maktablarda, o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida, oliy o‘quv yurtlarida tahsil olayotgan maktabo‘quvchilari va talabalarining umumiy ta’limining bir qismi sifatida ommaviy axborot vositalari ta’limi, bu o‘z navbatida an’anaviy fanlar yoki avtonom (maxsus, ixtiyoriy, to‘garak va boshqalar) bilan birlashtirilishi mumkin; 4) qo‘shimcha ta’lim muassasalari va dam olish markazlarida (madaniyat uylari, maktabdan tashqari mashg‘ulotlar, estetik va badiiy tarbiya markazlari, yashash joyidagi klublarda va boshqalar) ommaviy axborot vositalarida ta’lim; 5) matbuot, televidenie, radio, video,

¹Iqtibos manbasi: Федорова А.В. Медиаобразование: история и теория, 2015, o‘shamanba, 7-bet.

²Amonova A.S., Qobulova N.B., Boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishda multimedia vositalarining ahamiyati. “Science and Education” Scientific Journal, December 2021 / Volume 2, Issue 12, 2012, 528-b.

DVD, internet tizimi yordamida maktab o'quvchilari, talabalar va katta yoshdagilarga masofaviy media ta'lim berish (bu yerda ommaviy axborot vositalari tanqidi katta rol o'ynaydi); 6) mustaqil/uzluksiz media-ta'lim (nazariy jihatdan insonning butun hayoti davomida amalga oshirilishi mumkin).¹

Mediata'lim nafaqat pedagogika va badiiy ta'lim bilan, balki gumanitar bilimlarning san'at tarixi (shu jumladan kino tanqidi, adabiyotshunoslik, teatrshunoslik), madaniyatshunoslik, tarix (jahon badiiy madaniyati va san'ati tarixi), psixologiya (san'at psixologiyasi, badiiy idrok, ijod) va boshqalar kabi tarmoqlari bilan ham chambarchas bog'liq. Shaxsni rivojlantirishda zamonaviy pedagogika ehtiyojlariga javob beradigan media-ta'lim o'quvchilar bilan mashg'ulotlaro'tkazish usullari va shakllari doirasini kengaytiradi. Matbuot, kino, televidenie, video, internet, kompyuterning virtual dunyosini har tomonlama o'rganish (deyarli barcha an'anaviy ommaviy axborot vositalarining xususiyatlarini sintez qilish), masalan, an'anaviy san'at ta'limining bir tomonlama, bir-biridan ajratilgan adabiyot, musiqa yoki rasmio'rganish, muayyan asarni tahlil qilishda shakl ("ifodali vosita" deb ataladigan) va mazmuni alohida ko'rib chiqish kabi jiddiy kamchiliklarini tuzatishga yordam beradi.²

Sanoatlashuv va urbanizatsiya bilan xilma-xil va murakkab bo'lgan ta'lim ommaviy axborot vositalarining kuchayishi bilan yanada murakkablashadi. Kundalik hayotning muhim qismiga aylangan ommaviy axborot vositalari ta'lim jarayoniga kirib kelishi va uning shaxsning ijtimoiylashuviga ta'siri kundan-kunga ortib bormoqda. Shu bois, ommaviy axborot vositalari va ta'lim vositalarining jamiyatning sotsializatsiya va ta'lim jarayonlariga va muloqot madaniyatiga ta'siri keng muhokama qilinmoqda.³ Bu borada har bir sohada bo'lgani kabi ta'lim sohasida ham ommaviy axborot vositalarining ta'siri katta. Ayniqsa, bolalarga ta'sir etuvchi ommaviy axborot vositalari jamiyatning xabardorligini oshirish uchun nazorat qilinishi kerak bo'lgan darajaga yetdi. Mediasavodxonlik bu ma'noda xabardorlikni ta'minlaydigan asosiy tushunchalardan biri sifatida paydobo'ladi. Ommaviy axborot vositalari va ta'limo'rtasidagi munosabatlarni ijobiy tartibga solish uchun bolalar ommaviy axborot vositalarini to'g'ri talqin qilish va ommaviy axborot vositalari xabarlarini ishlab chiqarish qobiliyatiga ega bo'lishlari muhimdir.⁴

Bugungi kunda media-ta'lim asosan maktab va kasb-hunar ta'limi sohalari bilan ishlashga qaratilgan bo'lib, u ko'pinchamaktab ta'lim dasturlariga, qo'shimcha kasbiy ta'lim dasturlariga yoki bir martalik loyihalar va tadbirlarga kiritilgan. K. V.

¹Федорова А. В., 2015, o'shamanba, 9-bet.

²Федорова А. В., 2015, o'shajoyda.

³ Vollbrecht R., Aufwachsen in Medienwelten. In: Karsten, Fritz/ Kersting, Stephan/ Vollbrecht, Ralf (Hrsg.): Mediensozialisation. Pädagogische Perspektiven des Aufwachsens in Medienwelten. Opladen 2003, p. 13.

⁴Vollbrecht R., 2003, p.14.

Xomutovaning fikricha, media-ta'limning salohiyati zamonaviy ommaviy axborot vositalarini shaxsning o'z taqdirini o'zi belgilash, atrofdagi jamiyatda ijtimoiy yo'naltirish, uning qadriyatlarini, muammolari (ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy, jamiyat, fuqarolik ta'limi), shaxsning madaniy rivojlanishi va individualligini oshirish bilan o'lchanadi.¹

Xulosa qilganda, mediata'lim ta'limni tashlik etishning eng muhim va mazmunli turi bo'lib, mediasavodxonlik orqali bilim va dunyoqarashni kengaytirish, fanlarni o'zlashtirishda qiziqarli kontent yaratish, audiovizual, taqdimot va boshqa multimedialardan keng foydalanish, axborot olish va axborotlarni saralay olish, tahlil qilish, salbiy axborotlarga qarshi o'quvchida immunitetning shakllanishi, media matnlar tayyorlash va yetkazishni bilish, ta'sir ko'rsata olish va boshqa vazifalarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Amonova A.S., Qobulova N.B., Boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda multimedia vositalarining ahamiyati. "Science and Education" Scientific Journal, December 2021 / Volume 2, Issue 12.
2. Barnes C., Flanegen B., Corcoran F., O'neill B., Critical Media Literacy in Ireland, 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1326>
3. Dorr A. Media Literacy. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Eds. N.J. Smelser & P.B. Baltes. Oxford, Vol. 14/2001, pp.9494-9495.
4. Silverblatt A. Media Literacy. Keys to Interpretating Media Messages. London: Praeger, 1995.
5. UNESCO. The Seville Recommendation. In: Youth Media Education. Paris: UNESCO, 2002.
6. Vollbrecht R., Aufwachsen in Medienwelten. In: Karsten, Fritz/ Kersting, Stephan/ Vollbrecht, Ralf (Hrsg.): Mediensozialisation. Pädagogische Perspektiven des Aufwachsens in Medienwelten. Opladen 2003.
7. Федоров А.В. Медиаобразование: история и теория. М.: МОО «Информация для всех», 2015.
8. Федоров А.В., Состояние медиаобразования в мире: мнения экспертов. Журнал «Медиаобразование», № 1/2007.
9. Хомутова К. В. Медиаобразование 2013: Сб. трудов Международного форума конференций «Медиаобразование 2013». Москва, 31 октября — 02 ноября 2013 г. / Под редакцией И. В. Жилавской. М.: РИЦ МГГУ им. М. А. Шолохова, 2013.

¹ Хомутова К. В. Медиаобразование 2013: Сб. трудов Международного форума конференций «Медиаобразование 2013». Москва, 31 октября — 02 ноября 2013 г. / Под редакцией И. В. Жилавской. М.: РИЦ МГГУ им. М. А. Шолохова, 2013. — С. 267.